

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»

Факультет гуманітарних наук

Кафедра літературознавства імені Володимира Моренця

ОНП «Теорія, історія літератури та компаративістика»

Полюхович Ольга Павлівна

**Навчально-методична розробка для викладання і вивчення курсу
«НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ
ЛІТЕРАТУРІ XX-XXI СТ.»**

Київ – 2023

Полюхович О. П. Навчально-методична розробка для викладання і вивчення курсу «Національно-культурна ідентичність в українській літературі XX-XXI ст.» / Ольга Павлівна Полюхович. К. : Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2023. 56 с.

Схвалено рішенням кафедри літературознавства імені Володимира Моренця Національного університету «Києво-Могилянська академія», протокол № 2 від 17 лютого 2023 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету гуманітарних наук Національного університету «Києво-Могилянська академія», протокол № 3 від 14 квітня 2023 р.

Рецензенти:

Веретельник Роман Миколайович, PhD, доцент,
завідувач кафедри літературознавства імені Володимира Моренця
Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Пронкевич Олександр Вікторович, доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри філології Українського Католицького Університету

ЗМІСТ

Анотація навчально-методичної розробки.....	2
Вступні зауваги.....	3
Мета курсу	5
Результати навчання.....	6
Методи викладання та форми оцінювання.....	8
Лекційні заняття	9
Опорні конспекти лекцій.....	13
Практичні (семінарські) заняття.....	36
Орієнтовні теми для есеїв.....	40
Умови визначення навчального рейтингу.....	42
Вимоги і критерії оцінювання.....	43
Політика доброчесності.....	46
Рекомендовані джерела.....	47

АНОТАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОЇ РОЗРОБКИ

Навчально-методична розробка для викладання і вивчення курсу «Національно-культурна ідентичність в українській літературі ХХ-ХХІ ст.» була створена для навчально-методичного забезпечення цієї дисципліни й ґрунтується на практичному навчально-методичному досвіді та науково-методичних розвідках авторки курсу. Розробка спрямована поглибити знання про історико-культурний розвиток української літератури та уявлення про українську ідентичність ХХ-ХХІ ст.; зорієнтована на ознайомлення студентів із новими методично-науковими підходами до вивчення текстів цього періоду через призму поняття «ідентичність». Особливу увагу приділено детальному вивченню текстів, знакових для доби, та їхнього обговорення в історичному та сучасному контекстах. Від студентів очікується робота із літературно-критичними джерелами, їх опрацювання, осмислення та обговорення за допомогою запропонованих методично-наукових рекомендацій. Також дисципліна передбачає самостійну роботу із текстами, виголошення доповіді й написання есею, що формує у студентів навички роботи із різними джерелами та критичного осмислення певного явища (тексту) в історико-культурному контексті.

ЗАГАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ КУРСУ: 3 кредити ECTS

Заняття в аудиторії: 26 год.

Самостійна робота слухачів курсу: 64 год.

Форма підсумкового оцінювання: залік

Семестр викладання: 2д

ВИКЛАДАЧ:

Полюхович Ольга Павлівна,
кандидат філологічних наук, старший викладач
кафедри літературознавства
факультет гуманітарних наук НаУКМА
E-mail: olga.poliukhovych@ukma.edu.ua

ВСТУПНІ ЗАУВАГИ

Навчально-методична розробка для викладання і вивчення курсу «Національно-культурна ідентичність в українській літературі ХХ-ХХІ ст.» розширювалася та доопрацьовувалася на основі практичного навчально-методичного досвіду авторки курсу. У цьому авторському курсі пропонуються та практикую на практичних заняттях методично-наукові підходи до осмислення проблематики ідентичності в українській літературі ХХ–ХХІ століть, а також дотичної проблематики – репрезентації української ідентичності в авторах українського походження, у чийх текстах присутня ця проблематика. Протягом останнього часу відбувається активне переосмислення культурно-національного аспекту ідентичності українців. У цьому контексті цікавим є питання, як література артикулює свою «українськість». Майже протягом всього ХХ ст. Україна перебувала під радянським домінуванням. Отже, національно-культурна ідентичність не була дана, письменники її шукали та конструювали в своїх текстах.

Щодо тематичного наповнення розробки, то у ній представлено українську прозу, поезію, драму, есеїстку ХХ століття, які пропонують проекти національної та культурної ідентичностей. У синхронній перспективі в курсі простежується, як ідея національного самоусвідомлення актуалізовується в текстах раннього модернізму, 1920–1930-х, повоєнного періоду, 1980–1990-х, а також в сучасній українській та еміграційній літературі.

Запропоновані в курсі тексти розглядаються в поняттях «нація», «культура», «ідентичність», «пам'ять» та «історія». Під час лекційних та практичних занять демонструються студентам методичні й наукові принципи

роботи з текстом певного періоду й наголошується, що така методика може бути застосована до аналізу інших творів цього періоду.

Як приклад такого комплексного методичного, навчального та наукового підходів використовуються власні (авторські) науково-методичні розробки, а саме:

1. Полюхович О. Національно-культурна ідентичність у щоденникових записах Олександра Довженка. *Наукові записки НаУКМА. Літературознавство*. 2018. № 1. С. 97–103. DOI: <https://doi.org/10.18523/2618-0537.2018.97-103>
2. Poliukhovych O., Fielding H. From Old World Syndrome to History: Understanding the Past in Askold Melnyczuk's *Ambassador of the Dead*. *Kyiv-Mohyla Humanities Journal*. 2019. № 6. P. 91–113. DOI: <https://doi.org/10.18523/kmhj189037.2019-6.91-113>).

У навчально-методичній розробці детально прописані плани лекційних та практичних занять, включно із опорними конспектами лекцій, а також методи викладання та форми оцінювання, теми для есеїв, умови визначення навчального рейтингу, форми і критерії оцінювання, політики доброчесності та рекомендовані джерела.

МЕТА КУРСУ

Метою навчальної дисципліни «Національно-культурна ідентичність в українській літературі ХХ-ХХІ ст.» є поглиблення студентами комплексу науково-практичних знань з історії української літератури ХХ-ХХІ ст. та освоєння нових методичних підходів до аналізу явищ, процесів цього періоду через поняття «ідентичність».

РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

Програмні результати навчання охоплюють професійний та особистісний розвиток студентів. Курс спрямований на те, щоб уміти планувати, організовувати, здійснювати й презентувати дослідження та/або інноваційні розробки з теми репрезентації національно-культурної ідентичності в українській літературі ХХ–ХХІ ст.

У результаті опанування навчального матеріалу слухачі курсу розвинуть **такі компетентності**:

- Оцінювати власну навчальну та науково-професійну діяльність, будувати й утілювати ефективну стратегію саморозвитку та професійного самовдосконалення під час проходження курсу.
- Упевнено володіти українською та англійською мовами для реалізації письмової та усної комунікації, зокрема в ситуаціях професійної й наукової комунікації; презентувати результати досліджень українською та іноземними мовами, ведучи мову про українську літературу.
- Застосовувати сучасні методики й технології, зокрема інформаційні, для успішного й ефективного здійснення професійної діяльності та забезпечення якості літературознавчого дослідження з питань національно-культурної ідентичності в українській літературі.
- Оцінювати й критично аналізувати соціально, особистісно та професійно значущі проблеми, пов'язані з питанням української ідентичності, та пропонувати шляхи їхнього вирішення, аргументуючи власну точку зору.

- Характеризувати теоретичні засади поняття «національно-культурної ідентичності» та вміти оперувати ним.
- Виявляти, збирати, систематизувати й аналізувати історико-літературні факти, інтерпретувати тексти різних стилів і жанрів, пов'язаних із питаннями національно-культурної ідентичності в українській літературі ХХ-ХХІ ст.
- Здійснювати науковий аналіз літературного матеріалу періоду ХХ-ХХІ ст., інтерпретувати та структурувати його з урахуванням доцільних методологічних принципів, апелюючи до поняття національно-культурної ідентичності.
- Дотримуватися правил академічної доброчесності в усній та письмовій комунікації під час курсу.
- Доступно й аргументовано пояснювати сутність літературознавчих явищ, пов'язаних із вивченням української літератури під кутом зору проблем національно-культурної ідентичності, як фахівцям, так і широкому загалу.
- Планувати, організовувати, здійснювати й презентувати дослідження та/або інноваційні розробки з теми репрезентації національно-культурної ідентичності в українській літературі ХХ–ХХІ ст.
- Презентувати українською та іноземною мовою результати свого дослідження, пов'язаних із темою національно-культурної ідентичності в українській літературі останніх століть, літературознавчій спільноті у наукових публікаціях чи виступах на конференціях, круглих столах, семінарах тощо.

МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ І ФОРМИ ОЦІНЮВАННЯ

Під час опрацювання навчального матеріалу рекомендується використовувати такі методи викладання і навчання:

- Лекційні заняття.
- Підготовка та робота під час семінарських занять.
- Виступи під час семінарських занять, участь у дискусіях.
- Написання есею.
- Виголошення доповіді.

Перевірка засвоєння навчального матеріалу передбачається у вигляді поточного та підсумкового контролю.

ЛЕКЦІЙНІ ЗАНЯТТЯ

Теми лекцій	Кількість годин
<p>Лекція 1. Теоретичні підходи до визначення національно-культурної ідентичності</p> <p>1. Різновимірність поняття «ідентичність»:</p> <ul style="list-style-type: none">✓ вікова ідентифікація (Е. Еріксон),✓ культурна ідентичність (С. Голл),✓ плинна ідентичність (З. Бауман),✓ збентежена ідентичність (Л. Донскіс). <p>2. Сучасні концепції нації: Е. Сміт, Б. Андерсон, Е. Гобсбаум, Д.Шнаппер, Р. Шпорлюк та ін.</p> <p>3. До поняття колективної; культурної; національної пам'яті (П. Нора, М. Гірш...).</p> <p>4. Роль пам'яті у історико-політичних змінах (А. Ассманн); політика пам'яті (К. Ходкін).</p> <p>5. Дискусії про українську національно-культурну ідентичність у дослідженнях І. Лисого, В. Моренця, В. Агеєвої, С. Іванюка та ін.</p>	2 год.
<p>Лекція 2. Національно-культурна ідентичність у ранньому модернізмі</p> <p>1. Драма «Бояриня» Лесі Українки: колізія національного та особистого почуття. Неможливість повернення в «Боярині» Лесі Українки.</p> <p>2. Сутінки лицарства та українська ідентичність.</p> <p>3. «Українськість» як щоденна праця та потреба.</p> <p>4. Ностальгія за Батьківщиною.</p>	2 год.

<p>5. До поняття ностальгії (С. Бойм), постколоніальної ностальгії (Л. Гатчеон, Д. Волдер та ін.).</p> <p>6. Ностальгія та конструювання ідентичності.</p>	
<p>Лекція 3. Тоталітарні проекти знищення українського компоненту ідентичності (1920-1930 рр.)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Образ безґрунтового романтика в українській літературі 1920-1930х рр. 2. Відчуження від традиції та психологія виживання в більшовицько-комуністичному світі (проза Михайла Івченка). 3. Самозречення національно-культурної ідентичності в повісті «Смерть» Бориса Антоненка-Давидовича. 4. Марта Висоцька і Льова Роттер («Невеличка драма» Валер'яна Підмогильного) на роздоріжжі між вірою та безнадією. «Національний» екзистенціалізм у «Невеличкій драмі». 5. Поняття «маргінальності» та ідентичність. 	2 год.
<p>Лекція 4. Національно-культурна ідентичність у щоденникових записах Олександра Довженка</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Митець між українським минулим та радянським прекрасним майбутнім. 2. Письменник і система: роздвоєна ідентичність та шляхи компромісу. 3. Виміри національної ідентичності в щоденникових записах Олександра Довженка. 4. Спроба спротиву радянській системі та ідентичність. 	2 год.
<p>Лекція 5. Дискурс психічної хвороби та каральна психотерапія проти «націоналістів»</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Постсталінські виміри застосування каральної терапії: 	2 год.

<p>статистичні дані. Функції каральної психіатрії.</p> <ol style="list-style-type: none"> 2. До проблеми визначення хворе/здорове в тоталітарному суспільстві. 3. Знущання в психіатричних лікарнях: випадки Л. Плюща та С. Боровського. 4. До питання філософського осмислення каральної психотерапії та ідентичності дисидента (С. Глузман). 	
<p>Лекція 6. Нація та філософія чину у ліриці В. Стуса</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Пам'ять про «нестерпну рідну чужину» у ліриці В. Стуса. 2. Лицарський дискурс: служіння Вітчизні. 3. Етичний кодекс: до питання національного та вселюдського. 4. Естетика пам'яті, місця пам'яті в «Палімпсестах». 	2 год.
<p>Лекція 7. Пам'ять про Україну в еміграції: випадок Юрія Косача</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Шлях Ю. Косача від пафосу чину до повоєнного скептицизму. 2. Репрезентація проектів націокультурної ідентичності в історичній прозі письменника. 3. «Володарка Понтиди»: меланхолія та ностальгія. 4. Творення міфу шляхетської України та ідентичність української аристократії у творчості Ю.Косача. 	2 год.
<p>Лекція 8. Пізньорадянська українська ідентичність: свої, інші та чужі</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Проза і драматургія Володимира Діброви у контексті репрезентації ідентичності пізньорадянського періоду. 2. Колективна ідентичність та пам'ять про історичну несправедливість. Міф щасливого емігранта у творчості В. Діброви. 	2 год.

<p>3. Межі національної ідентичності: своє, інше, чуже.</p> <p>4. Образи «внутрішніх емігрантів» у творах письменника.</p>	
<p>Лекція 9. До питання можливості національної історії на пострадянських руїнах: «Дванадцять обручів» Ю. Андруховича</p> <ol style="list-style-type: none">1. Минуле та пам'ять в романі «Дванадцять обручів».2. Містифікація образу Б.-І. Антонича . Орфізм.3. Європейскість Ю. Андруховича.4. Візія української спільноти, держави в «Дванадцяти обручах».5. Поняття про «нарративний темплейт» нації (Дж. Верч) як основу для ідентичності.	<p>2 год.</p>

ОПОРНІ КОНСПЕКТИ ЛЕКЦІЇ

Лекція 1. Теоретичні підходи до визначення національно-культурної ідентичності

Поняття «ідентичність» має багато значень та різновидів (наприклад, вікова, соціальна, гендерна, культурна, етнічна, національна тощо). Це поняття не є винаходом ХХ століття, а існувало від давніх часів – питання становища людини було предметом зацікавлення античних філософів, драматургів та поетів.

У ХХ століття першим ґрунтовно звернув увагу на це поняття Ерік Еріксон у зв'язку із кризою, спричиненою Другою світовою війною. Але цим питанням він зацікавився у зв'язку із дорослішанням та віковою ідентифікацією людини, тобто як ідентифікація людини змінюється з віком.

Концепція культурної ідентичності Стюарта Голла розглядається у зв'язку із географічно зміщеним суб'єктом культурного середовища. У його праці ідентичність розглядає як процес, який завжди триває, незавершений проект і важливими є питання віднаходження справжньої самості колективної ідентичності через «приховані історії» певної групи, певні символічні репрезентації та коди важливі й зрозумілі для певної групи людей. В цьому сенсі культурна ідентичність є водночас і буттям, і становленням.

Концепція ідентичності Зигмунта Баумана пояснює становище людини в теперішньому світі, котру він називає «плинною сучасністю». Дослідник наголошує на тому, що ідентичність є справою особистісного пошуку, тобто із «дано» воно перетворюється на «знайти», за наслідки і

проблеми якого відповідають самі індивіди.. Тобто люди набувають своєї ідентичності в процесі життя, більш того, за життя можуть змінити кілька «ролей». Ідентичність – є певним завданням, вона конструюється. Ідентичність осмислюється Зигмунтом Бауманом як витвір мистецтва, «який ми прагнемо створити з крихкого “матеріалу” життя» (Bauman Z., «Liquid Modernity», р. 82). Ідентичність створюється як певна фікція, вигадка (*fiction*), як історія суми «ідентичностей» від народження до смерті.

Концепція Баумана вплинула на інтерпретацію ідентичності Леонідасом Донскісом, який вказує на неоднорідність, неоднозначність ідентичності, її нецілісність та крихкість. Цей дослідник звертає увагу на регіон Центральної та Східної Європи й вводить поняття «збентеженої ідентичності», яку трактує як результат незахищеності та невпевненості.

Подібно Ернест Гелнер пропонує концепцію «модульної людини» (яка накладається і на поняття модерної ідентичності), якої, за спостереженням дослідника, потребує громадянське суспільство. Гнучкі зв'язки між людьми – це основа громадянського суспільства, і для того, щоб їх забезпечувати, людині потрібно повсякчас трансформувати свою ідентичність відповідно до нових умов та викликів. «Модульність людини, – стверджує Гелнер, – це здатність вирішувати найрізноманітніші завдання в межах певного культурного поля» (Гелнер Е., «Нації та націоналізм», с. 121).

Ентоні Сміт зараховує до головних рис національної ідентичності такі атрибути: 1) історична територія, або рідний край; 2) спільні міфи та історична пам'ять; 3) спільна масова, громадська культура; 4) єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів; 5) спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території. Сміт також наголошує, що «чуття національної ідентичності стає могутнім засобом самовизначення й

самоорієнтації індивіда у світі крізь призму колективної особистості та своєї самобутньої культури. Саме завдяки спільній неповторній культурі ми спроможні дізнатися, “хто ми такі” в сучасному світі» (Сміт Е., «Національна ідентичність», с. 16).

Бенедикт Андерсон пропонує поняття «уявленої спільноти» для визначення образу певної нації, а відтак необхідного для особистісної ідентифікації з нею.

У центрі обговорення питання ідентичності стають питання пам'яті (як індивідуальної, так і колективної). Цими питаннями займалися Маріанна Гірш, Кетрін Ходкін, П'єр Нора та інші.

У сучасному українському гуманітарному дискурсі поняття ідентичності порушується у розвідках Івана Лисого, Володимира Моренця, Віри Агеєвої, Сергія Іванюка серед інших дослідників. Їхні праці показують, як через питання ідентичності можна прочитувати класичні тексти та демонструють власну методологію.

Лекція 2. Національно-культурна ідентичність у ранньому модернізмі

Модерністські тенденції зламу XIX–XX ст. приносять нові аспекти в естетику ідентичності. Драма «Бояриня» (написана 1910 року в Єгипті в Гелуані впродовж 3-х днів – 27–29 квітня) Лесі Українки репрезентує певний тип конструювання ідентичності в термінах гендеру та національної культури. Єдина драма Лесі Українки про власне українську історію за життя мисткині так і не побачила світ, натомість була надрукована 1914 року в журналі «Рідний край». Потім ще раз вийшла окремою книжкою в Катеринославі 1918 року. Написаний за тисячі кілометрів від України, цей

текст розкриває Добу Руїни (60-ті роки XVII ст.), доба Петра Дорошенка української історії.

Драма «Бояриня» Лесі Українки розкриває колізію національного та особистого почуття. Для ідентичності героїв драматургині, Степан та Оксана, властиве патріотичне самоусвідомлення. Наприклад, Степан продовжує традицію своїх предків, котрі служили московському царю, а Оксана була першою у дівочому братстві до переїзду на чужину. Відтак, Леся Українка ставить питання про виживання української ідентичності поза межами України, – у Московії. В період розбрату (руїни, розкол козацької старшини після смерті Богдана Хмельницького, слабкість гетьмана, політична боротьба за владу сильніших держав-сусідів), Степан полишає зброю та ідею активної боротьби. В цій ситуації Степан обирає служіння «словом» і думає що працює таким чином на благо України й водночас уникає братовбивчої війни.

Українська ідентичність героїв засновується на шляхетному бажанні допомогти своїй країні, при цьому уникаючи прямого протистояння у війні. У дихотомії «дія-споглядання» вони обирають дистанційну, радше філософську, позицію.

«Українськість» як щоденна праця та потреба, і це стає видно, коли вони їдуть до Москви й позбавлені права діяти вільно й активно. Як зазначає Роман Веретельник про «Боярину»: «це трагедія політично і національно свідомої жінки» (Weretelnyk R., «A Noblewoman in the Attic : The Nobleman's Wife», р. 109) й історичний досвід тут тісно пов'язаний із феміністичною перспективою.

Вкінці Оксана доходить висновку, що бути пасивною – це зрада, це помилка стояти осторонь, коли батьківщина бореться. Однак, ідентичність героїні у Московії змінюється: відірвана від рідного краю та позбавлена

можливості активної дії задля змін, вона усвідомлює власну цілковиту поразку (хоча на початку її програма збігалася із Степановою – служіння словом задля української справи). Як інтерпретує цю колізію ідентичності героїв Оксана Забужко (Забужко О., «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій») лицарська інтенція героїв замінена рабським підданством у Москві. Це також видно на прикладі усієї родини Степана – матері та сестри, які бояться вийти з терему. Прикінці драми Лесі Українки лікар ставить діагноз головній героїні – ностальгія, смертельно тяжка туга за домом. Ця хвороба усвідомлюється героїнею як власна поразка її української ідентичності у Московії, історична поразка не лише її, а Степанового проекту «служіння словом» московському царю для української справи.

Ведучи мову про «Бояриню» Лесі Українки, доцільно поміркувати про теоретичні та власне практичні спекти поняття «ностальгії», оскільки вона пов'язані із поняттям ідентичності та різними проектами її конструювання. Як зазначає Деніс Волдер, у постколоніальній інтерпретації ностальгія – це не лише туга за втраченим домом, місцем і/або часом, але це також «прагнення до досвіду – насамперед суб'єктивного, але, однак, далеко не обмеженого окремою людиною. Можна говорити про групу чи навіть ціле суспільство як про ностальгійне» (Walder D., «Postcolonial Nostalgias: Writing, Representation, and Memory», p. 5) Віт також підкреслює, що в плані ідентичності – «ностальгія не лише глибоко причетна до політичного життя людей, вона є частиною їхнього історичного відчуття самих себе» (Walder D., «Postcolonial Nostalgias: Writing, Representation, and Memory», p. 3).

Подібно дослідниця Светлана Бойм стверджує, що ностальгія – це не завжди про минуле, вона може бути ретроспективною, а може бути спрямованою у майбутнє. Уявлення про минуле визначаються потребами

сучасності і мають вплив на майбутнє. Міркування про майбутнє змушує нас взяти відповідальність за ностальгійні історії. На відміну від меланхолії, яка обмежує себе індивідуальною свідомістю, ностальгія – про відношення між індивідуальною біографією та життєписом груп чи нації, тобто між особистою та колективною пам'яттю (Boym S., «The Future of Nostalgia»).

Лекція 3. Тоталітарні проекти знищення українського компоненту ідентичності (1920-1930 рр.)

«Безґрунтовний романтик» стає одним із головних персонажів української літератури 1920-х років. У текстах цього періоду його ідентичність конструюється у зв'язку з певними історико-культурними подіями доби, адже подібний тип персонажа з'являється в післяреволюційний час. Головні риси романтика – це розрив з традицією та ситуація неналежності до нового світоустрою, а також неспроможність вижити в пореволюційному суспільстві загалом. Найвиразніше характер «безґрунтового романтика» втілено у творах Миколи Хвильового. Чи не у всіх текстах цей письменник конструює певний тип ідентичності, якому притаманні такі риси, як непослідовність, екзальтованість, хворобливість, невизначеність тощо. Подібного героя, алієнованого від традиції, але непристосованого до нової реальності, що є визначальним для його ідентичності, знаходимо також на сторінках текстів інших письменників, а саме – Михайла Івченка, Юрія Яновського (зокрема в романі «Чотири шаблі»), Бориса Антоненка-Давидовича (повість «Смерть»), Євгена Плужника (роман «Недуга»), Володимира Винниченка (повість «На той бік»), Валер'яна Підмогильного тощо.

У творах Михайла Івченка 1920-х років типовою ситуацією є відірваність від традиції, органічного середовища, незрозуміння пореволюційного часу й місця людини в ньому (оповідання «Порваною дорогою», «Світляки», «Землі дзвонять»). Наприклад, в його оповіданні «Порваною дорогою» (1926) порушується така проблематика: відірваність героїв від звичного середовища та неможливість вижити в новому. Галя, молода жінка, покидає село, але в місті не приживається. Вона зрікається релігії (вони живуть з Корнієм, її чоловіком, невінчані) та традиційної моделі сім'ї (молоде подружжя не хоче мати дітей), проте до міста вони вповні не належать.

Роман «Невеличка драма» Валер'яна Підмогильного, надрукований у журналі «Життя й революція» (1930, № 3–6), можна назвати своєрідним романом ідей щодо конструювання ідентичності людини нового пореволюційного часу. Персонажі-чоловіки наввипередки змагаються, щоб продемонструвати Марті Висоцькій власні проекти життя. Отже, вони, уособлюючи раціональні начала, тією чи іншою мірою знаходять компроміс із реальністю, прилаштовуються до неї, на відміну від мрійника Льови, який перебуває в процесі становлення.

Осібною героїнею у цьому сенсі є Марта, адже її ідентичність має естетизовані корені (вона намагається ствердити свою унікальність за допомогою белетристики). Дівчина майже не виявляє зацікавлення епохою, проблемами часу; не дарма ж вона завжди залишається осторонь чоловічих диспутів на суспільно-політичні теми. Висоцька прагне віднайти свій шлях, але їй не судилося здійснити цей намір, адже досвід окремої людини знецінюється. Там, де потрібно будувати тоталітарне суспільство, не знаходиться місця для індивідуальної рефлексії (а тим паче заснованої на

ідеалістичних первнях). Як Марта, так і Льова постають диваками для інших, оскільки вони відмовляються жити розумом у добу раціоналізації праці, суспільних відносин; вони намагаються оберігати себе від тотального вторгнення розуму, на відміну від ідентичності чоловіків. Наприклад, Юрій Славенко, посилаючись на Кайзерлінга, стверджує, що нова людина – це тип шофера, «простий, бадьорий і озброєний практичним, власне, технічним знанням». Подібної раціоналізації у конструюванні власного «Я» намагаються уникнути Марта та Льова. Будь-яка ідеологія притлумлює схильність до рефлексії і передбачає активну дію. Ті, хто виявляє рефлексивну сторону свого «я» (яка не співвідноситься з раціональними початками), як Марта та Льова, стають маргінальними персонажами.

Теоретичні міркування учених про поняття «маргінальності» та «маргінальної ідентичності» наświetлюють становище героїв української літератури 1920-х та 1930-х років та розкривають питання їхньої ідентичності. Американський соціолог Роберт Парк уперше представив маргінальну людину, або «культурного гібрида», як таку, що не бажає розривати зв'язок зі своїм минулим й не визнається зовнішнім світом. Український соціолог Микола Шульга («Маргінальність як криза ідентичності») дотримується думки, що маргінальний статус пов'язаний із кризою ідентичності. «Маргінальність – це насамперед стан особистісної свідомості, а не об'єктивний показник соціального локусу, який посідає особистість» (Шульга М., «Маргінальність як криза ідентичності», с. 167). З іншого боку, як підкреслює дослідник, «маргінальність – це не стан добровільної відокремленості, це не добровільний вибір особистості, це її змушене, зумовлене соціальними обставинами становище на самісіній

межі, на узбіччі соціального життя» (Шульга М., «Маргінальність як криза ідентичності», с. 177).

Лекція 4. Національно-культурна ідентичність у щоденникових записах Олександра Довженка

Щоденникові записи українського кінорежисера, письменника і сценариста Олександра Довженка (1894–1956) зсередини розкривають життя митця у московському вигнанні. Ці тексти прочитуються як документ 1940–1950-х рр., як життєпис людини, змушеної виживати у радянській системі. Ідентичність митця у цих записах – парадоксальна постать: «ікона» соціалістичного реалізму відчуває розчарування і водночас намагається не випасти з радянського ідеологізованого контексту. Розчарування, сумніви, каяття, ностальгія породжують роздвоєну ідентичність. І саме ця дуальність – національне та радянське, напруга між ними – і є осердям життя Довженка, його індивідуальної драми завершального періоду життя (тут і далі спираюся на свою науково-методичну статтю Полюхович О., «Національно-культурна ідентичність у щоденникових записах Олександра Довженка»).

Кооперація із системою, життя під постійним наглядом змінює модель комунікації, способи репрезентації досвіду, які мають співвідноситися з офіційною лінією керівництва, а отже, – з ідеологією. У своєму щоденнику Довженко намагається поєднати «український» та «радянський» дискурси, і вони радше рівнобіжні виміри, аніж опозиційні. Це є особливістю ідентичності митця-оповідача. Категорії «національного» та «радянського» нечітко артикульовані в його щоденникових записах. Слова «народ», «батьківщина», «земля» з'являються як із прикметником

«радянський», так і «український»: подекуди неможливо розрізнити, який саме народ та яка батьківщина маються на увазі. Таким чином, у «Щоденнику» Олександра Довженка концепт національної ідентичності тісно пов'язаний із поняттям радянської ідентичності, що особливо явлено в його ранніх щоденниках. І якщо у раніших записах ці дві категорії виглядають хаотично, то в пізніх вони створюють напругу, стаючи джерелом страждання і каяття. Величне пов'язане з категоріями радянського, а страждання – українського (національного). Отже, у Довженкових записах наскрізною ниткою проходять дві теми: возвеличення радянського часу та людини й поневіряння та знуцання над українським народом (Полюхович О., «Національно-культурна ідентичність у щоденникових записах Олександра Довженка»).

Утвердження зв'язку з батьківщиною у щоденниках Олександра Довженка відбувається через пам'ять та уяву, котрі є недосяжними для радянської ідеології. Неможливість повернення додому та осмислення нації як проекту, орієнтованого на майбутнє (оскільки він блокується радянською ідеологією), перетворює згадки про Україну у внутрішню площину – у площину особистого, приватного, людського. Пам'ять про Україну стає тим прихистком, який уможлиблює ідентифікацію митця з національно-культурним континуумом та віднаходження зв'язку із батьківщин і своїм народом, «уявленою» та уявною спільнотою. Минуле, з яким Довженко себе асоціює, – це певна позиція щодо розрізнення себе від чужого, прокладання межі між цими двома категоріями. У цьому сенсі Довженко не є радянським митцем, оскільки минуле як таке контролюється офіційним метанаративом та радянською державною ідеологією, приватне минуле є недосяжним для ідеології, тому Довженко зберігає вірність національній уявленій спільноті на

символічному та мистецьких рівнях (Полюхович О., «Національно-культурна ідентичність у щоденникових записах Олександра Довженка»).

Для поняття національної ідентичності важливими є категорії минулого, теперішнього й майбутнього. Британська дослідниця Монтсеррат Гібернау осмислює національну ідентичність як певну тяглість, проект: «Неперервність походить від уявлення про націю як історично закорінену сутність, спроектовану у майбутнє» (Гібернау М., «Ідентичність націй», с. 19). У Довженкових записах відчитується потужний емоційний зв'язок із національною ідентичністю, проте він не підкріплений спрямованістю в майбутнє, адже Довженко не має жодних ілюзій щодо можливості повернення додому. Отже, «чуття нерозривності з минулим і проєкція в майбутнє» є визначальними факторами для національної ідентичності (Гібернау М., «Ідентичність націй», с. 33).

Лекція 5. Дискурс психічної хвороби та каральна психотерапія проти «націоналістів»

Каральна психіатрія – зловживання методами психіатрії, способами лікування, інформацією та лікарнями для примусового ув'язнення і «лікування людей» зі їхні політичні, соціальні чи релігійні погляди. Серед таких інакодумців у СРСР було чимало українців. У статті «Переосмислюючи психіатричний терор проти націоналістів в Україні: Просторові виміри пост сталінського державного насилля» Ольга Бертельсен пише, що каральна психіатрія була легалізована державою та працювала на уніфікацію всіх її членів. Інакодумство в центрі психіатрії – право бути іншим. Найбільше психіатричних репресій щодо не тільки дисидентів, а й

просто неблагонадійних осіб у СРСР здійснено у 1960–1980 рр. Методи використання психіатрії як політичної зброї у Радянському Союзі в багатьох аспектах унікальні. Каральна психіатрія була: засобом державного контролю; виступала стратегією радянської політики щодо інакодумців, націоналістів, котрі становили загрозу для тоталітарної системи; підтримувалася державою.

П'ятирічні плани передбачали побудову психіатричних закладів, їх число невпинно зростало, а відтак зростала і кількість тих, хто перебував там на обліку. До прикладу, п'ятирічка 1971–1975 включала будівлю 114 психіатричних лікарень які могли вміщувати 43 800 пацієнтів одночасно. Згідно зі статистикою радянського Міністерства здоров'я, до 1971 року кількість тих, хто перебував на обліку в психіатричних лікарнях зросла від 2.1 млн. (в 1966 р.) до 3.7 млн. в 1971 р. 290 000 людей лікувалися в психіатричних лікарнях. Найбільше таких закладів було побудовано в центральній і східній Україні, якщо вести мову про сучасну територію України.

Особливостями каральної психіатрії, яка була спрямована на ламання ідентичності «пацієнта(-ки)», були: зловживання медициною; соціальний контроль; державне насилля над людиною; секретність; спрямовувалася проти дисидентів; штучно імітований діагноз – абсолютно здоровій людині ставлять рейковий діагноз і «лікують» відповідно до цього діагноз; зв'язок медперсоналу з КДБ; ізоляція «хворих».

Український математик, публіцист, правозахисник та літературознавець Леонід Плющ, який перебував на лікуванні в Дніпропетровській психіатричній лікарні за свої погляди, написав літературознавчі праці про Тараса Шевченка і Миколу Хвильового і

наголошує, що без досвіду каральної психіатрії він не міг би зрозуміти текстів Хвильового.

У зв'язку із каральною психіатрією Плющ осмислив досвід власного та українського дисидентства: «Досвід дисидентства – досвід відстоювання своєї особистості» («У карнавалі історії»).

Про перебування у психіатричній лікарні залишив спогади Сергій Боровський «Поцілунок сатани». Коли у людини немає прав, його виключили з університету й ув'язнили не за хворобою, а за вільнодумство, за критику партію в університеті.

У спогадах Боровський детально описує, як діяла психлікарня та який вплив мала на людину, як ламала її ідентичність та соціальні зв'язки. Лікарню він описує як заклад в'язничного типу з ґратами на вікнах. Його там тримають силоміць і він не має там жодних прав, по-садистськи лікують без відома, які препарати йому колють. У лікарні діє система постійного стеження та контролю. Коли його матір прийшла побачити сина, йому вколюють велику дозу психотропної речовини перед побачення з матір'ю, і він нічого не зміг сказати. Матір повірила лікарям, що її син потребує лікування.

Семен Глузман був першим психіатром, котрий відкрито виступив проти політичного зловживання психіатрією, аналізуючи історію так званої хвороби генерала Петра Григоренка. За це у 1972 році він отримує 7 років таборів строго режиму. Він вивчає сенси «тоталітарної психіатрії» як певного явища. Глузман намагався зсередини зрозуміти, як діяла система, погляд психіатра, він працював у психіатричній службі швидкої допомоги. По-друге, у його спогадах бачимо і філософське переосмислення досвіду, різновимірність життєвих практик. Глузман усвідомлює, що таких як він

було тисячі, мільйони по всьому СРСР, тобто доля Глузмана не була унікальною. Відтак, ідентичність у його спогадах не героїзована чи міфологізована. Це історія боротьби зі злом, протистояння злу – те, що формує ідентичність дисидента.

Лекція 6. Нація та філософія чину у ліриці В. Стуса

Лірика Василя Стуса та ідентичність, відображена у ній (зазвичай співвідноситься із ліричним «Я»), є складною проблемою із низки причин, передовсім складності (герметичності) лірики поета та його власне його біографії. Багато дослідників стверджували, що біографія поета нерозривно пов'язана з його лірикою, які разом прочитуються як певний життєтекст.

Різні дослідники пропонували власні підходи до розв'язання цього питання. Зокрема, Марко Павлишин розрізняє героїчне, діаспорне й реабілітаційне (яке включає постколоніальний елемент) прочитання постаті Стуса і його лірики (Павлишин М., «Квадратура круга: Прологомени до оцінки Василя Стуса»).

Центральним в обговоренні ідентичності ліричного «Я» поезії Стуса стає образ втраченої батьківщини в обох вимірах – особистому й національному. Як окреслив цю проблематику Ю. Шерех-Шевельов: «Україна – це трунок, що сп'яняє поета і робить його одержимим, і це трутизна, що вбиває його тіло й дух і веде до загибелі» (Шевельов Ю., «Трунок і трутизна (Про “Палімпсести” Василя Стуса), с. 1040). «Знайдення себе – це знайдення української людини», – зазначає Шевельов (Шевельов Ю., «Трунок і трутизна (Про “Палімпсести” Василя Стуса)», с. 1042). Це запорука змін, а політична місія обожнена з поетичною місією поета. Образ

України в душі шевченківсько-романтичної традиції – це рай, але рай сплюндрований.

У інтерпретації Володимира Моренця лірика Стуса як людиноздійснення, Стус «...в атмосфері ще безумовно панівного комуністичного світогляду відмінив і відкинув усі його облудні морально-етичні та естетичні орієнтири, зумів побачити і відбити у своєму слові обриси нового, безкінечно духовного простору, дарованого кожному як імовірність» (Моренець В., «До питання модерності лірики Василя Стуса (художньо-філософські аспекти індивідуального стилю)», с. 110).

Для лірики Стуса властивою є естетика сну («видиво»), пам'яті в конструюванні ідентичності ліричного «Я» та образу України. Україна – в серці, з цією ідеєю пов'язаний моральний імператив, кодекс честі, але пов'язаний він з перспективою в майбутньому.

У своїй ліриці Стус прагне осмислити ідентичність свого ліричного героя у ширших історико-філософських координатах. Відтак, з'являється образ земного шляху як шляху страждань, як Голгофи. Відтак, важливими стають мотиви провини, каяття та покути, суду, а також вищої справедливості.

Поет пише: «Бо ти – це ти, це ти і ти, // бо ти і є Вітчизна». Я є невіддільним від батьківщини, але цей образ є його уявленим, що становить важливу частину його ідентичності. Адже в сучасному він позбавлений батьківщини, а власне становище Стус осмислює однозначно: «Бути радянським громадянином – це значить бути рабом».

Лекція 7. Пам'ять про Україну в еміграції: випадок Юрія Косача

Майже все своє свідоме життя (з невеликими перервами) Юрій Косач провів поза межами України. Його вимушене емігранство та участь у визвольній боротьбі відобразилися у його текстах та ідентичностях персонажів. У ранніх текстах 1920 і 1930-х років письменник прописує образ діяльного героя-переможця, котрий наділений мужністю, сміливістю, відвагою, відданістю ідеалам братерства тощо. Таким чином, він конструює ідентичність героя з визначеною активною позицією, який діє майже без рефлексії. У цьому контексті відчитується потужний контекст ідеології націоналізму Дмитра Донцова, під впливом якого деякий час перебував Косач. Варто також наголосити на тому, що ранній період творчості Юрія Косача позначився впливом Миколи Хвильового. Від Хвильового Косач великою мірою запозичує внутрішнє хитання, розколотість персонажа, який намагається подолати ці відчуття. Зокрема, вплив «мятежного співця революції» виявляється на рівні конструювання образу персонажа, котрий відчуває порожнечу, нудьгу. Такі мотиви відчитуються у першій збірці його оповідань «Чорна пані» (1932), а також у пізніших – «Тринадцята чота», «Клубок Аріадни» та «Чарівна Україна» (усі видані у 1937 році).

Ідеологічний герой, апологія «сильної людини», яка діє без рефлексії, – це історичний тип персонажа в прозі Косача 1930-х років. Уже в 1940-х письменник прощається з «вісниківством» Донцова, що визначило подальшу творчу еволюцію письменника-емігранта. Вибір героя на наступному етапі пов'язаний із усвідомленням власного статусу емігранта, і ця тема проговорюється в повоєнних текстах Косача, зокрема в «Запрошенні на Цитеру» та «Скорбній симфонії».

В оповіданні «Запрошення на Цитеру» (написане 4–5 грудня 1945 року у Мюнхені; вперше надруковане в журналі «Заграда», Аугсбург, Ч. I, 1946) конструється образ художника доби класицизму Антіна Лосенка (1737–1773), котрий під час другої подорожі країнами Західної Європи відчуває втому та апатію, причина яких залишається нез'ясованою. Антін Лосенко протиставляється Тадеушові Костюшкові, польському маляру, котрий вирішує їхати до Америки на війну. Друзі з часів навчання в Королівській Академії зустрічаються після шести років розлуки. І між ними помітна відмінність: «вільний митець з України», так називає свого персонажа автор оповідання, зображується вайлуватим і сонним, натомість Костюшко сповнений енергією та пафосом чину. В ідентичності польського художника втілено ідею чину та своєрідне «вісниківство». Іншим постає Лосенко: він не дбає про свою зовнішність та вбрання: йому байдуже, як він виглядатиме перед поважними вельможами. Для ідентичності Лосенка становище зависання «між» є визначальним, оскільки минулого вже немає, а теперішнє теж поки що не належить письменникові, адже це інша (а в деяких випадках і чужа територія).

У своїй повоєнній повісті «Еней і життя інших» Юрій Косач конструє ідентичність митця повоєнного періоду. Головний герой, Вадим Васильович (Еней), – програмовий персонаж із більш-менш чітко визначеною позицією – відчуженням від активного життя та настановою на споглядання життя інших. Чужинство Енея свідоме, більше того, воно стає однією зі складових його ідентичності.

У той час, коли інші персонажі повісті «Еней і життя інших» безупинно рефлексують з приводу власного становища у світі, Еней спостерігає за ними і виконує роль скриптора, збираючи уламки голосів,

спогадів, думок, доль українців за кордоном. Подібна свідомо настанова на споглядання, безперечно, пов'язана з досвідом Другої світової війни та українськими визвольними змаганнями 1920–1940-х років. У повісті культура стає тим простором, де протагоніст знаходить для себе дім. У тексті імпліцитно закладена метафора книги, й недарма ж головний герой – письменник. Культура трактується як простір свободи, в якому Еней може віднайти власне місце, тому усвідомлення «трансцендентальної бездомності» (Георг Лукач) не набуває конотацій трагічної безвиході для Енеєвої ідентичності. Леонідас Донскіс стверджує, що ідентичність Центральної Європи була й продовжує бути радше культурною, аніж політичною (Donskis L., «Troubled Identity, or the European Canon and the Dilemmas of Memory», p. 41). Отже, в цьому тексті ідентичність зберігається через культуру та внутрішню свідомість національної належності.

Лекція 8. Пізньорадянська українська ідентичність: свої, інші та чужі

Конструювання колективної форми ідентичності пізньорадянського періоду, 1970-ті та 1980-ті рр. у своїй творчості займалися письменники так званої «київської іронічної школи» (Володимир Діброва, Богдан Жолдак, Лесь Подерв'янський), які використовували прийоми іронії, колажу, суржику, соц-арту.

Попри те, що з 1993 року Володимир Діброва (народився 1951 р. у Донецьку) живе в США, в кожному його тексті, як у прозовому, так і в драматичному, – культурний герой – це громадянин УРСР чи то незалежної України (переважно в пізніших текстах), чії зустрічі чи то з Європою, чи то з США, вочевидь, не відбуваються внаслідок маргінальності персонажа, його

відірваності від культури загальносвітового ареалу та загалом через багаж радянської свідомості, якою щедро наділяє свого героя письменник.

Пізньорадянська ідентичність у текстах Володимира Діброви втілюється у таких темах та мотивах: ідеалізація дальніх країн (топос Едемського саду, Землі обітованої); міф щасливого вигнанця: еміграція як винагорода за страждання; протиставлення: тут і там, своє й чуже, земля і небо. Таке зображення ідентичності, який живе мріями про більш принадне життя десь у майбутньому, можна порівняти із безґрунтовним романтиком, героєм української літератури 1920-х і 1930-х рр. Ці два типи особистості зрівнює розчарування наявною дійсністю на потягом до ідеального світу, уявленням, що десь, але не тут, життя є кращим.

Ідентичність усіх персонажів повісті Діброви «Пентамерон» (1974–1993) характеризує відчуття незадоволення своєї роботою, колегами, родиною тощо. Вони ревно плекають образ Землі обітованої в своїх думках та інколи ця тема обговорюється на кухні, але до реальних дій справа рідко доходить. Ця ідентичність – принада їхньої уяви. Наприклад, одна з героїнь повісті стверджує: «Тут я пропаду. Туди! Тільки туди! Там повітря чистіше, й харчі. А загальний рівень! А сервіс! А ліки! Небо й земля. Напишу, щоб негайно надіслали мені виклик. Акліматизація буде важкою, але в тому є справедливість. Подальше пристойне життя все компенсує. Назад іще ніхто не просився». Отже, у плані конструювання ідентичності персонажа спостерігаємо архетипний двоїстий поділ світу на *тут* і *там*, *своє* й *чуже*, *землю* й *небо*. І другий компонент кожної пари виявляється для героя привабливіше, ніж своє, але разом з тим і практично недосяжним у координатах тут-і-тепер. Прикметно, що та країна, куди хочуть потрапити герої Діброви, не має назви, вона означається в тексті лаконічними *там* і

туди. Таким чином, еміграція – це та винагорода, котру вони чекають за всі свої страждання та поневіряння тут. Отже, міф вигнанця, який страждає, змінюється міфом щасливого вигнанця.

Пізньорадянська ідентичність в текстах Володимира Діброви характеризується сильним колективізмом і як правило протиставлення «ми» (українці) та вони чи він (іноземці) є типовим. В текстах письменника образи іноземців здебільшого ідеалізовані, навіть утопійні. Для прикладу наведу опис американців з оповідання «Про жінку, яка чекала на автобус» («Правдиві історії», 2010). З такої точки зору іноземці – це інші та чужі, вони слугують так званим лакмусовим папірцем для виявлення їхньої колективних страхів та бажань, тобто він ще більше підсилює відчуття колективної ідентичності, яке ґрунтується здебільшого на не толерантному сприйнятті іншого.

Ідентичність героїв попри неможливість реальної еміграції за Залізною завісою, ґрунтується на внутрішній еміграції. Героєм творів Діброви часто виступає представник інтелігенції (професор, аспірант, доктор наук) або митець, проте вони виявляються абсолютними маргіналами як в себе вдома, так і в інших світах. Якщо це митець, то він ніде не може влаштуватися зі своїми геніальними творами, які написані для чи не для завтрашнього дня. Їхню ідентичність характеризує неможливість професійної реалізації та свободи творчості. Вони стають мандрівниками, але здебільшого мандрують дешевими пивницями Радянського Союзу, а про їхні тексти ніхто ніколи й не дізнається. Типовим представником покоління 1970-х є Бурдик («Бурдик», 1992–1995), чий геніальні тексти після смерті неможливо знайти. Відтак, ідентичність митця у творах Діброви постає «внутрішнім емігрантом», адже це чи єдиний спосіб, яким митець міг позиціонувати себе

щодо системи, котрій він не міг протистояти відкрито. Радянська система накидала стереотипні, шаблонні схеми мислення, тому митець здебільшого зливався з масою в реальному житті, цікавішим текстом мистецтва було його сповнене пригод життя. Ця особливість демонструвала особливість його ідентичності.

Лекція 9. До питання можливості національної історії на пострадянських руїнах: «Дванадцять обручів» Ю. Андруховича

Поет, письменник, есеїст, перекладач Юрій Андрухович (нар. 1961 р.) починає свій письменницький шлях у 1980-ті роки, час перебудови, періоду, коли зростає свобода слова. У його романі «Дванадцять обручів» (2003) відчитується відгомін минулого у часи несвободи, попри те, що його герої живуть у період незалежності України. Відтак, формування у радянській культурі має певний вплив на спосіб конструювання національного нарративу.

У романі «Дванадцять обручів» Андрухович створює два види біографії українського поета першої половини ХХ ст. Богдана-Ігоря Антонича: офіційна (про неї здебільшого говорить професор Доктор і почасти Артур Пепа) та неофіційний варіант біографії поета (розділ 6). Окрім Богдана-Ігоря Антонича, у романі Андруховича є ще інші образи митців, сучасні: Артур Пепа (український поет-богема), Карл-Йозеф Цумбруннен (австрійський фотограф у пошуках тожсамості) та популярного модного кліпмейкера Ярчика Волшебника.

Повернення Антонича у романі «Дванадцять обручів» є важливим, оскільки воно розвертає пам'ять в іншому напрямі, до 1939 року в Галичині: «За дивними і ніколи не прогнозованими сплетіннями особистої долі,

історичних обставин і пов'язаних з останніми аберацій суспільного сприймання, Антонич може вважатися поетом, надовго викреслюваним з нашої пам'яті».

Орфічний міф є основою роману «Дванадцять обручів» Андруховича (який перекладав «Сонети до Орфея» Р. М. Рільке). Андрухович знаходиться під впливом міфу про Орфея, а відтак залишається в силовому полі естетичного проекту модернізму, як українського, так і зарубіжного, котрий мав визначальний вплив на митця, а відтак – і на конструювання ідентичностей його персонажів.

Для конструювання ідентичності героїв роману Андруховича також важливий образ іншого, європейця. Австрійський фотограф Карл-Йозеф Цумбруннен здійснює подорож до України під впливом родинного міфу про прадіда, «фанатично діяльного надкісничного з Ворохти», який у середині XIX століття засадив шпильковими породами та буком велетенські площі карпатських узвиш. Як виявилось, в Карпатах вже ніхто не пам'ятає про нього, а зусилля правнука щось дізнатися виявляються марними.

Відтак, у романі Андруховича відбувається порозуміння між «свій-свій», але не відбувається між «свій-інший», що ускладнено спадком радянської доби. Якщо українці можуть порозумітися між собою, то порозуміння з Чужим є неможливим.

Українське суспільство в романі Андруховича представлене різними прошарками соціальних, гендерних, вікових та культурних груп, які демонструють власну спроможність жити разом та порозумітися одне з одним. Відтак кожен є носієм особистої пам'яті про минуле, але саме поети здатні перетворювати цю пам'ять.

Американський дослідник Джеймс Вертч розглядає національні наративи як колективне ДНК (Wertsch J., «Voices of Collective Remembering», р. 13). «Існує кілька можливостей того, що може конституювати колективний ДНК-код, але, очевидно, що він набуває форми національного наративу», – пише Верч (Wertsch J., «Voices of Collective Remembering», р. 174). Ці наративи легалізують і оживлюють певні культурні та історичні практики минулого. Вони мають фундаментальне значення у конструюванні «уявної спільноти», котрою, згідно з Б. Андерсеном, представленою певною нацією.

Джеймс Вертч розглядає наративні темплейти (*narrative templates*) яки спосіб, за допомогою якого суспільство розказує певні історії. Вертч стверджує, що «розподілена версія колективної пам'яті допускає, що репрезентація минулого розподілена між членами колективу, а не через існування колективного розуму в сильному значенні» (Wertsch J., «Voices of Collective Remembering», р. 106).

ПРАКТИЧНІ (СЕМІНАРСЬКІ) ЗАНЯТТЯ

№	Теми практичних занять	Кількість годин
Практичне заняття 1	<p>Семінар 1. Тоталітарні проекти знищення національного та культурного виміру ідентичності (1920-1930-ті рр.).</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Зречення національно-культурної ідентичності: Кость Горобенко («Смерть» Б. Антоненко-Давидович). 2. Відчуження від традиції та психологія виживання в комуністичному світі (проза Михайла Івченка). 3. «Національний» екзистенціалізм у «Невеличкій драмі» Валер'яна Підмогильного. 4. Маргінальна ідентичність в українській літературі 1920-1930-х рр. <p><i>Література:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Антоненко-Давидович Б.</i> Смерть : повість / Борис Антоненко-Давидович. – Лондон : Накладом «Української видавничої спілки», 1954. – 130 с. 2. <i>Івченко М.</i> Робітні сили : новели, оповідання, повісті, роман / Михайло Івченко; упоряд. і текстол. підгот. творів С. А. Гальченка, В. О. Мельника; передм. В. О. Мельника; прим. С. А. Гальченка. – К. : Дніпро, 1990. – 881 с. 3. <i>Полюхович О.</i> Феномен алієнації в українській прозі 1920-1940-х років : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук / 	2 год.

	<p>Полухович Ольга Павлівна ; [наук. кер. Агеєва Віра Павлівна] ; М-во освіти і науки України, Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад.». – Київ : [б. в.], 2015. – 21 с.</p> <p>4. <i>Шевельов Ю.</i> Білок і його забурення / Юрій Шевельов // <i>Вибрані праці : у 2 кн. / Юрій Шевельов ; упоряд. І. Дзюба.</i> – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – Кн. II. – С. 382–392.</p> <p>5. <i>Шульга М.</i> Маргінальність як криза ідентичності / Микола Шульга. – <i>Соціологія : теорія, методи, маркетинг.</i> – № 3. – 2000. – С. 166–170.</p>	
<p>Практичне заняття 2</p>	<p>Семінар 2. Національно-культурна ідентичність у щоденникових записах Олександра Довженка</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Митець між українським минулим та радянським прекрасним майбутнім (до питання ідеології). 2. Радянський митець у системі: роздвоєна ідентичність та шляхи компромісу. 3. Виміри національної ідентичності в щоденникових записах Олександра Довженка. 4. Спроба спротиву радянській системі як спосіб збереження української тожсамости. <p>Література:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Агеєва В.</i> «Я» і романтика: розпуття Олександрі Довженка / Віра Агеєва // <i>Довженко без гриму: Листи, спогади, архівні знахідки / Упоряд. і коментар Віри Агеєвої і Сергія Тримбача.</i> – К. : КОМОРА, 2014. – С. 5–39. 2. <i>Довженко О.</i> Щоденникові записи, 1939–1956 = Дневниковые записи, 1939–1956 / Олександр Довженко ; худож.-оформлювач О. Іванова. – 	<p>2 год.</p>

	<p>Харків : Фоліо, 2013. – 879 с.</p> <p>3. <i>Кристева Ю.</i> Самі собі чужі / Юлія Кристева ; пер. з фр. З. Борисюк. – К. : Основи, 2004. – 262 с.</p> <p>4. Полухович О. Національно-культурна ідентичність у щоденникових записах Олександра Довженка / Ольга Полухович // Наукові записки НаУКМА. Літературознавство. – 2018. – № 1. – С. 97–103. DOI: https://doi.org/10.18523/2618-0537.2018.97-103.</p> <p>5. <i>Mitroiu S.</i> Narrative Identity and Trauma: Sebald’s Memory Landscape / Simona Mitroiu // The European Legacy. – 2014. – 19(7). – P. 883–900. DOI: https://doi.org/10.1080/10848770.2014.965525.</p>	
<p>Практичне заняття 3</p>	<p>Семінар 3. Питання національно-культурної ідентичності в романі «Дванадцять обручів» Юрія Андруховича</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Минуле та пам’ять в романі «Дванадцять обручів». 2. Містифікація образу Б.-І. Антонича. 3. Європейскість персонажів Ю. Андруховича. 4. Візія української спільноти в «Дванадцяти обручах». <p><i>Література:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Андрухович Ю.</i> Дванадцять обручів. Роман / Юрій Андрухович. – 3-тє вид. – К. : Критика, 2005. – 275 с. 2. <i>Нора П.</i> Теперішнє, нація, пам’ять / П’єр Нора; пер. із фр. А. Рєпи. – К. : ТОВ «Видавництво “Кліо”», 2014. – 272 с. 3. <i>Шкандрій М.</i> В обіймах імперії. Російська і українська літератури новітньої доби / Мирослав Шкандрій. – К. : Факт, 2004. – 494 с. 	<p>2 год.</p>

	<p>4. <i>Segal C. Orpheus : The Myth of the Poet / Charles Segal. – Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1989. – 233 p.</i></p> <p>5. <i>Wertsch J. Voices of Collective Remembering / James Wertsch. – Cambridge : Cambridge University Press, 2010. – 202 p.</i></p>	
<p>Практичне заняття 4</p>	<p>Семінар 4. Виклики української ідентичності в чужих світах (за романом «Посол мертвих» Аскольда Мельничука)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Досвід Другої світової війни та еміграції. 2. Проблема поколінь у романі «Посол мертвих» А. Мельничука. 3. Український травматичний «спадок» батьків для їхніх дітей (до поняття «постпам'яті»). 4. Способи розуміння українського минулого та моделі ідентичності в романі. <p><i>Література:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Мельничук А. Посол мертвих / Аскольд Мельничук ; пер. Г. Яновська. – Львів : ВСЛ, 2018. 304 с.</i> 2. <i>Hirsch M. The Generation of Postmemory / Marianne Hirsch // Poetics Today. – 2008. – №29.1. – P. 103–28.</i> 3. <i>Poliukhovych O., Fielding H. From Old World Syndrome to History: Understanding the Past in Askold Melnychuk's Ambassador of the Dead / Olha Poliukhovych, Heather Fielding // Kyiv-Mohyla Humanities Journal. – 2019. – № 6. – P. 91–113. DOI: https://doi.org/10.18523/kmhj189037.2019-6.91-113.</i> 	<p>2 год.</p>

ОРІЄНТОВНІ ТЕМИ ДЛЯ ЕСЕЇВ

1. Ідея політичної нації в драматургії Миколи Куліша: свої, інші та чужі.
2. Чужість персонажів тоталітарному суспільству і маркери націокультурної ідентичності у п'єсах Миколи Куліша.
3. Оповідання «Життя» Миколи Хвильового: шевченківські алюзії (пам'ять і забуття).
4. Проблема «філософського самогубства» та питання ідентичності в оповіданні «Редактор Карк» Миколи Хвильового.
5. Життя в системі без координат: людина без ідентичності? (за повістю «На той бік» Володимира Винниченка).
6. Проекти української національно-культурної ідентичності у романі «Невеличка драма» Валер'яна Підмогильного.
7. Конструювання українського компоненту ідентичності у щоденниках Олександра Довженка.
8. Український та/або радянський митець у системі: роздвоєна ідентичність та виклики ідентичності («Щоденник» О. Довженка).
9. Конструювання ідентичності людини доби романтизму («Ой поїхав ревуха та по морю гуляти» В. Домонтовича).
10. Позиція Енея (Вадима Васильовича) та культурний спротив (повість «Еней і життя інших» Юрія Косача).
11. Трансформація міфу про Антея в повісті «Еней і життя інших» Юрія Косача.
12. Трансформація міфу про Енея в повісті «Еней і життя інших» Юрія Косача.
13. Меланхолія та ностальгія у романі «Володарка Понтиди» Юрія Косача.
14. Образи митців та українська націокультурна ідентичність у романі «Дванадцять обручів» Юрія Андруховича.

15. Містифікація образу Б.-І. Антонича у романі «Дванадцять обручів» Юрія Андруховича.
16. Покоління дітей та виклики постпам'яті для них у романі Аскольда Мельничука «Посол мертвих».
17. Зображення повоєнної української еміграції у США у романі Аскольда Мельничука «Посол мертвих».
18. Репрезентація національно-культурної ідентичності в романі «Музей покинутих секретів» Оксани Забужко.

Доповідь готується за однією із вище перелічених тем. У доповіді студент має представити: 1) художній твір, який обрано для аналізу, 2) проінтерпретувати, які питання української національно-культурної ідентичності порушуються у художньому творі, 3) проаналізувати твір за допомогою однієї з методологій чи теоретичних підходів до визначення поняття «ідентичності». Після виголошення доповіді студент має бути готовий дати відповіді на питання (від викладача та студентів).

УМОВИ ВИЗНАЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО РЕЙТИНГУ

Види робіт	Кількість	Максимум балів за 1	Разом
Семінарські заняття	3	10	30
Доповідь	1	20	20
Есей	1	20	20
Залік	1	30	30
Разом	-	-	100

ВИМОГИ І КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

Оцінювання успішності студента за кожним із запланованих видів робіт здійснюється у відповідності до критеріїв:

Види робіт	Кількість балів за один вид робіт	Критерії оцінювання
<i>Робота на семінарському занятті</i>	10–8	Студент дає розгорнуті, змістовні, переконливі відповіді на питання семінарських занять, висловлює аргументовані тези, бере участь у дискусіях.
	7–4	Студент робить доповнення по питаннях семінарського заняття; не бере активної повноцінної участі в дискусіях. Відповіді студента можуть мати незначні помилки (огріхи).
	3	Пасивна участь у семінарському занятті (присутність).
<i>Написання есею / виголошення доповіді</i>	20–17	Студент демонструє високі аналітично-критичні здібності інтерпретації проблематики в історико-культурному аспекті, активно залучаючи художні тексти (текст) та літературно-критичну літературу з теми. Вправно та переконливо працює із художніми творами і теоретичним матеріалом.
	16–13	Студент опрацював певну проблематику, проаналізував художній текст та теоретичний матеріал, не входячи глибоко в історико-літературний та теоретичний контексти.

	12–7	Студент у загальних рисах описав обрану проблематику в есеї чи доповіді, фактичні дані подані правильно. Есей чи доповідь можуть мати незначні помилки.
	6–1	Студент демонструє описовий підхід. У есеї чи доповіді присутні фактичні грубі помилки.
	0	Студент не подав есей. Студент не підготував та не виголосив доповідь.

Порядок перерахунку рейтингових показників нормованої 100-бальної університетської шкали оцінювання в національну 4-бальну шкалу та шкалу ECTS

Шкала	Оцінка за національною шкалою		Визначення
	екзамени	заліки	
A 91–100	відмінно	зараховано	Відмінно: видатні знання з незначними помилками
B 81–90	добре	зараховано	Дуже добре; більше ніж середнє але з деякими помилками
C 71–80			Добре; загалом гарна робота, але є достатня кількість помітних

			ПОМИЛОК
D 66–70	задовільно	зараховано	Задовільно, але із значними недоліками
E 60–65			Достатньо; досягнуті мінімальні критерії
FX 30–59	незадовільно	не зараховано	Незадовільно; потрібна деяка додаткова робота або переслуховування дисципліни
F 0–29			

ПОЛІТИКА ДОБРОЧЕСНОСТІ

Виконання навчальних завдань і робота в курсі має відповідати вимогам «Положення про Академічну доброчесність здобувачів освіти у НаУКМА» (затверджене наказом № 112 від 07.03.2018 року)

https://www.ukma.edu.ua/index.php/about-us/sogodennya/dokumenty-naukma/cat_view/1-dokumenty-naukma/12-normatyvna-baza-naukma/6-systema-zabezpechennia-iakosti-osvitnoi-diialnosti-ta-iakosti-vyshchoi-osvity/71-normatyvni-dokumenty

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА

Основна критична література

1. *Андерсон Б.* Уявлені спільноти: Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Бенедикт Андерсон / пер. з англ. В. Морозова, 2-ге вид. – К. : Критика, 2001. – 270 с.
2. *Гатчеон Л.* Іронія, ностальгія і постмодерн / Лінда Гатчеон / Іронія : збірник статей. – Львів : Літопис ; Київ : Смолоскип, 2008. – С. 169–186.
3. *Гібернау М.* Ідентичність націй / Монтсеррат Гібернау ; пер. з англ. П. Таращука; ред. Л. Марченко. – К. : Темпора, 2012. – 303 с.
4. *Гелнер Е.* Нації та націоналізм ; Націоналізм / Ернест Гелнер / пер. з англ. – К. : Таксон, 2003. – 300 с.
5. *Донскіс Л.* Влада та уява. Студії з питань політики та літератури / Леонідас Донскіс. – К. : Спадщина, 2012. – 280 с.
6. *Забужко О.* Notre Dame d'Ukraine : Українка в конфлікті міфологій / Оксана Забужко. – К. : Факт, 2007. – 638 с.
7. *Лисий І.* Національно-культурна ідентичність філософії : сім наближень до теми / Іван Лисий. – К. : Києво-Могилянська академія, 2013. – 176 с.
8. *Моренець В.* До питання модерності лірики Василя Стуса (художньо-філософські аспекти індивідуального стилю) / Володимир Моренець // Оксиморон : літературознавчі статті, дослідження, есеї. – К. : Аграр Медіа Груп, 2010. – С. 92–118.

9. *Нора П.* Теперішнє, нація, пам'ять / П'єр Нора ; пер. із фр. А. Рєпи. – К. : ТОВ «Видавництво “Кліо”», 2014. – 272 с.
10. *Павлишин М.* Квадратура круга: Пролегомени до оцінки Василя Стусі / Марко Павлишин // Канон та іконостас : Літературно-критичні статті / ред. рада : Валерій Шевчук та ін. ; вступна стаття Івана Дзюби ; Худож.-оформл. серії Іван Гаврилюк ; ілюстрації Сергія Якутовича. – К. : Видавництво «Час», 1997. – С. 157–175.
11. *Полюхович О.* Апологія споглядання в текстах еміграційної літератури (Володимир Набоков, Юрій Косач) / Ольга Полюхович // Мандрівець. – 2012. – № 5. – С. 65–68.
12. *Полюхович О.* Національно-культурна ідентичність у щоденникових записах Олександра Довженка / Ольга Полюхович // Наукові записки НаУКМА. Літературознавство. – 2018. – № 1. – С. 97–103. DOI: <https://doi.org/10.18523/2618-0537.2018.97-103>.
13. *Полюхович О.* На маргінесах великої історії (тема безґрунтянства в текстах Миколи Хвильового) / Ольга Полюхович // Магістеріум. Літературознавчі студії. – 2012. – № 48. – С. 48–52.
14. *Сміт Е.* Національна ідентичність / Ентоні Сміт. – К. : Основи, 1994. – 222 с.
15. *Шевельов Ю.* Прощання з учора («Коли ж прийде справжній день?») / Юрій Шевельов // Шевельов Юрій. Вибрані праці : у 2 кн. / Юрій Шевельов ; упоряд. І. Дзюба. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – Кн. II. Літературознавство. – С. 679–726.
16. *Шевельов Ю.* Трунок і трутизна (Про «Палімпсести» Василя Стуса) / Юрій Шевельов // Шевельов Юрій. Вибрані праці : у 2 кн. / Юрій

- Шевельов ; упоряд. І. Дзюба. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – Кн. II. Літературознавство. – С. 993–1016.
17. *Шерех Ю.* Українська еміграційна література в Європі 1945–1949 / Юрій Шерех // Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеологія. Три томи. Т. I. – Харків : Фоліо, 1998. – С. 196–235.
18. *Шнаппер Д.* Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації ; пер. з французької Р. В. Мардера. – Харків : Фоліо, 2007. – 223 с. (Доступно за посиланням: <http://litopys.org.ua/schnapper/shn.htm>).
19. *Шульга М.* Маргінальність як криза ідентичності / Микола Шульга. – Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – № 3. – 2000. – С. 166–170.
20. *Anderson B.* Imagined Communities : Reflections on the Origin and Spread of Nationalism / Benedict Anderson. – New York : Verso, 2006. – 240 p.
21. *Assmann A., Shortt L., eds.* Memory and Political Change / Aleida Assmann, Linda Shortt. – Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2012. – 223 p.
22. *Bauman Z.* Liquid Times : Living in an Age of Uncertainty / Zygmunt Bauman. – Cambridge : Polity, 2006. – 188 p.
23. *Bertelsen O.* Rethinking Psychiatric Terror against Nationalists in Ukraine : Spatial Dimensions of Post-Stalinist State Violence / Olga Bertelsen. – Kyiv-Mohyla Humanities Journal. – 2014. – № 1. – P. 27–76. DOI: [10.18523/kmhj25710.2014-1.27-76](https://doi.org/10.18523/kmhj25710.2014-1.27-76).
24. *Boym S.* The Future of Nostalgia / Svetlana Boym. – New York : Basic, 2001. – 404 p.

25. *Donskis L.* Troubled Identity, or the European Canon and the Dilemmas of Memory / Leonidas Donskis // *Modernity in Crisis : A Dialogue on the Culture of Belonging* / Leonidas Donskis. – New York : Palgrave Macmillan, 2011. – P. 7–42.
26. *Hall S.* Cultural Identity and Diaspora / Stuart Hall // *Colonial Discourse and Post-Colonial Theory : A Reader* ; ed. by Patrick Williams and Laura Chrismas. – New York : Harvester-Wheatsheaf, 1994. – P. 392–403.
27. *Hirsch M.* The Generation of Postmemory / Marianne Hirsch. – *Poetics Today*. – 2008. – № 29.1. – P. 103–128.
28. *Hodgkin K., Radstone S., eds.* Contested Pasts : The Politics of Memory / Katharine Hodgkin, Susannah Radstone. – London ; New York : Routledge, 2003. – 264 p.
29. *Nora P.* Between Memory and History : Les Lieux de Mémoire / Pierre Nora // *Representations*. – 1989. – № 26. – P. 7–24.
30. *Poliukhovych O., Fielding H.* From Old World Syndrome to History: Understanding the Past in Askold Melnyczuk's *Ambassador of the Dead* / Olha Poliukhovych, Heather Fielding. – *Kyiv-Mohyla Humanities Journal*. – 2019. № 6. – P. 91–113. DOI: <https://doi.org/10.18523/kmhj189037.2019-6.91-113>.
31. *Rodriguez J., Frontier T.* Cultural Memory: Resistance, Faith, and Identity / Jeanette Rodriguez, Ted Fortier. – Austin : University of Texas Press, 2007. – 172 p.
32. *Tertium non datur* (Проблема культурної ідентичності в літературно-філософському дискурсі XIX–XXI ст.) : збірник наукових студій / упоряд. В. П. Моренець. – К. : НаУКМА, 2014. – 458 с.

33. *Walder D. Postcolonial Nostalgias : Writing, Representation, and Memory / Dennis Walder. – New York : Routledge, 2011. – 204 p.*
34. *Weretelnyk R. A Noblewoman in the Attic : The Nobleman’s Wife // A Feminist Reading of Lesia Ukrainka’s Drama / Roman Weretelnyk. PhD Dissertation. – University of Ottawa, 1989. Режим доступу: <http://hdl.handle.net/10393/5736>.*
35. *Wertsch J. Voices of Collective Remembering / James Wertsch. — Cambridge : Cambridge University Press, 2010. – 202 p.*

Додаткова критична література

1. *Агеєва В. Жіночий простір : Феміністичний дискурс українського модернізму / Віра Агеєва. – К. : Факт, 2003. – 320 с.*
2. *Агеєва В. «Я» і романтика: розпуття Олександрі Довженка // Довженко без гриму: Листи, спогади, архівні знахідки / Упоряд. і коментар Віри Агеєвої і Сергія Тримбача. – К. : Комора, 2014. – С. 5–39.*
3. *Арендт Х. Истоки тоталитаризма / Ханна Арендт ; пер. с англ. И. В. Борисовой и др., под ред. М. С. Ковалевой, Д. М. Носова. – М. : ЦентрКом, 1996. – 672 с.*
4. *Безхутрий Ю. Хвильовий : Проблеми інтерпретації / Юрій Безхутрий. – Харків : Фоліо, 2003. – 495 с.*
5. *Брюкнер П. Тиранія каяття / Паскаль Брюкнер ; пер. з англ. П. Тарашука. – К. : Темпора, 2013. – 216 с.*
6. *Брюховецький В. Віктор Петров: верхи долі – верхи і долі / В’ячеслав Брюховецький. – К. : Темпора, 2013. – 168 с.*

7. *Грабович Г.* До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка / Григорій Грабович. К. : Основи, 1997. – С. 73–136.
8. *Гундорова Т.* Післячорнобильська бібліотека / Тамара Гундорова. – К. : Критика, 2005. – 263 с.
9. *Кристева Ю.* Самі собі чужі / Юлія Кристева ; пер. з фр. З. Борисюк. – К. : Основи, 2004. – 262 с.
10. *Мариненко Ю.* «День мусить ясніти на рідній землі...» Повість Юрія Косача «Еней і життя інших»: до проблеми національної ідентичності / Юрій Мариненко // Дивослово. – 2004. – № 7. – С. 30, 52–54.
11. Проза про життя інших. Юрій Косач : тексти, інтерпретації, коментарі / упоряд. В. Агеєва. – К. : Факт, 2003. – 352 с.
12. *Ревакович М.* Дещо про Нью-Йоркську групу / Марія Ревакович // Світо-вид. – 1996. – № 2. – 104–113.
13. *Самчук У.* Плянета ДіПі. Нотатки й листи / Улас Самчук. – Вінніпег : Накладом товариства «Волинь», 1979. – 355 с.
14. *Шаповал Ю.* Фатальна амбівалентність (Микола Хвильовий у світлі ГПУ) / Юрій Шаповал // Полювання на «Вальдшнепа». Розсекречений Микола Хвильовий : науково-документальне видання / упоряд. Ю. Шаповал ; передм. Ю. Шаповал, В. Панченко. – К. : Темпора, 2009. – С. 11–29.
15. *Шевельов Ю.* Білок і його забурення / Юрій Шевельов // Вибрані праці : у 2 кн. / Юрій Шевельов ; упоряд. І. Дзюба. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – Кн. II. Літературознавство. – С. 382–392.
16. *Шкандрій М.* В обіймах імперії. Російська і українська літератури новітньої доби / Мирослав Шкандрій. – К. : Факт, 2004. – 494 с.

17. *Шпорлюк Р.* Формування модерних націй : Україна – Росія – Польща / Роман Шпорлюк; перекл. з англ. Георгія Касьянова, Миколи Климчука, Миколи Рябчука, Ярослави Стріхи, Дзвенислави Матіяш та Христини Чушаак. – Вид. друге. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. – 552 с.
18. *Харчук Р.* Сучасна українська проза ; Постмодерний період : Навч. посіб. / Роксана Харчук. – К. : Академія, 2008. – 247 с.
19. *Bauman Z.* From Pilgrim to Tourist : or a Short History of Identity / Zygmunt Bauman // Questions of Identity / Stuart Hall and Paul Du Gay. – Sage : Thousand Oaks, 1996. – P. 18–36.
36. *Dentith S.* Parody / Simon Dentith. – London : Routledge, 2000. – 224 p.
20. *Kristeva J.* On the Melancholic Imaginary / Julia Kristeva // New Formations. – 1987. – № 3. – P. 5–18.
21. *Mitroiu S.* Narrative Identity and Trauma : Sebald’s Memory Landscape / Simona Mitroiu. – The European Legacy. – 2014. – № 19(7). – P. 883–900. DOI: [10.1080/10848770.2014.965525](https://doi.org/10.1080/10848770.2014.965525).
22. *Poliukhovych O.* The Past That Never Passes and the Future That Never Comes: ‘Palimpsestual’ Identity in Oleksandr Dovzhenko’s Diaries / Olha Poliukhovych // Identities In-Between: Sub-Cultures in East-Central Europe, 1900-present, edited by Jan Fellerer, Robert Pyrah, and Marius Turda. – London, New York : Routledge, 2020. – P. 196–210.
23. *Roszbach S.* On the Metaphysics of Exile / Stephan Roszbach // Bullock, M. and Paik, P., eds. Aftermaths : Exile, Migration and Diaspora Reconsidered. New Directions in International Studies. – New Brunswick : Rutgers University Press, 2009. – P. 76–102.
24. *Rubchak B.* Homes of Shells: Ukrainian Emigre Poetry After the War / Bohdan Rubchak // New Soil – Old Roots : The Ukrainian Experience in

- Canada / Ed. by Jaroslav Rozumnyj. – Winnipeg : Ukrainian Free Academy of Sciences in Canada, 1983. – P. 87–123.
25. *Rushdie S.* Imaginary Homelands / Salman Rushdie // *Essays and Criticism 1981–1991*. – New York : Penguin Books, 1992. – P. 9–21.
26. *Segal C.* Orpheus : The Myth of the Poet / Charles Segal. – Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1989. – 233 p.
27. *Shankar R., Partridge J.* The Spirit of Exile / Ravi Shankar, Jeffrey Partridge. – *Journal of Postcolonial Writing*. – 2006. – № 42(2). – P. 129–138.